

František
Cinger



Smějící se slzy aneb
Soukromý život

**Jana
WERICHA**



NAKLADATELSTVÍ BVD

PRAHA 2013

František Cinger
SMĚJÍCÍ SE SLZY
aneb SOUKROMÝ ŽIVOT JANA WERICHA
Druhé, přepracované a rozšířené vydání

Publishing © nakladatelství BVD, s.r.o., 2013

Copyright © PhDr. František Cinger, 2013

Photo © Václav Jirsa, Karel Kouba, Jan Kuděla, Miroslav Zajíc
a archívy Františka Cingera, Josefa Háši, Josefa Vikláře,
repro Národní archív ČR, 2013

Illustration © Vladimír Vích, 2013

Cover © Dana Kavalecová, 2013

Layout © Dana Kavalecová, 2013

Printed in Czech Republic

ISBN 978-80-87090-74-9 BVD PRAHA

František
Cinger

Smějící se slzy aneb
Soukromý život

Jana
WERICHA



PRAHA 2013

Věnuji bráchovi, jehož magnetofonové přepis desek V+W+J před i poválečných jsem poslouchal ve dne v noci po více než pět týdnů, když jako student přecenil síly při vypracování rysů potřebných k závěrečné státnici na Strojní fakultě ČVUT. Aby mohl rýsovat ve dne v noci, a neusnul, poslouchal pořád dokola své největší miláčky (spolu se S+Š). A já, sdílející s ním jeden pokoj, se při nich i při několika světlech, směřujících proti sobě na bílou plochu kladívkové čtvrtky, aby tužka ani redispero plné tuše nevrhaly stín na zvolna vznikající dílo, naučil usínat i spát. A jeho lásky milovat.

„Patřím ke generaci, která se směle může nazvat generace sysifovská, neboť pokud mi paměť sahá, od našeho útlého mládí jsme se nesnažili o nic menšího, než abychom vyvalili svět z rokle bídy ke světlu a čerstvému vzduchu. A vždycky, když už jsme se blížili k jasnému vrcholu, nám to spadlo všechno na hlavu a srazilo nás to dolů, abychom mohli začít znovu.“

Jan Werich

Úvod ///

Milí ctitelé Jana Wericha, Jiřího Voskovce a Jaroslava Ježka, obdivující stále písně i étos Osvobozeného divadla, stejně jako druhého jeho hereckého partnera Miroslava Horníčka, Jiřího Trnku, Karla Vlacha a mnoho dalších spolupracovníků. Nabízím vám s pokorou i radostí druhé, podstatně přepracované a rozšířené vydání knihy o zapomenutých nebo vůbec neznámých kapitolách ze života V+W+J.

Během času uplynulého od prvního vydání se hodně změnilo. Třeba publicistické začátky dvou mladých přátel z kulturní přílohy Přerod legionářského deníku Národní osvobození, které jsem si objevoval v archivu Národní knihovny ČR, byly souborně vydány. Dopisy V+W, sbírané společně mnoha milovníky jejich životů a hlavně myšlenek, které mi tehdy přátelsky poskytl, se dočkaly rozsáhlé edice v knihách Jiří Voskovec & Jan Werich: Korrespondence I., II. a III. Řada pamětníků i jejich potomci pomohli k vydání zvukových CD záznamů z válečného exilu a z Werichových vzpomínek na ten čas i pozdější působení v Divadle ABC. Vyšla studie o projektech souvisejících se hrou Golem i filmem Císařův Pekař a Pekařův císař, vzpomínky na Rudolfa Cortése, onoho Woodyho Rychtarika z muzikálu Divotvorný hrnec a sólistu Vlacha a orchestru, i další publikace.

DvojCD Poslední forbína nabídla autentický záznam jejich vyprávění z října 1974 z Vídně, během posledního setkání, zachyceného s vědomím, že jde o jedno z poselství budoucím generacím. Navázaly na něj CD Jiřímu Voskovcovi k narozeninám a Tak se

ti hlásím, monology, které zůstaly dialogem, o jejich komunikaci přes oceán. Libuše Rudinská a Michal Janoušek vytvořili dokument *Můj otec George Voskovec, mimořádně cenné svědectví jeho života v USA vnímané očima i srdcem adoptivních dcer*.

Historik kabaretu Jaromír Farník si splnil životní sen a vydal publikaci *Voskovec a Werich ve fotografii aneb Válka s lidskou blbostí*. Vyzval mne, abych jím po desetiletí sbírané snímky z divadel a filmů V+W+J doprovodil textem, a já v něm mohl říci víc, než v prvním vydání této knihy.

Navštěvoval jsem mimo jiné Vojenský historický archiv, abych prolistoval doklady vojáků Viléma – Václava Wachsmanna – Voskovce, Vratislava Wericha i Adolfa Ježka, otců tří strážníků, a zjistil, jak prožili 1. světovou válku. Vždyť během ní se nejvíce sblížili dva doživotní přátelé, vyrůstající tehdy „jen“ s matkami a babičkami. Reprint časopisů *Osvobozeného divadla Vest Pocket Revue* i *Lokální patriot* pojmenovaný *Tiskoví magnáti Voskovec a Werich* jsem doprovodil studiemi o zázemí této jedinečné scény, které se obohatilo o tváře mnoha spolupracovníků nejen z divadelního světa.

Stoleté výročí narození Jaroslava Ježka mne vyprovokovalo, abych prošel pozůstalost tohoto geniálního muzikanta a dobrého člověka, oslovil manželku jeho synovce i další příbuzné a vyprávěl maličko jiný příběh, než jak ho mohl vydat jeho přítel, muzikant a očitý svědek Václav Holzknecht ve své jedinečné knize *Jaroslav Ježek a Osvobozené divadlo*. S Karlem Kolišem jsme se v publikaci *Dialogy přes železnou oponu* vydali po stopách rozhodů a setkávání V+W od roku 1945, kdy se každý zvlášť vrátili do republiky, po onen vídeňský rok 1974, respektive 1990, kdy se už natrvalo setkali v Praze na Olšanech. Vypověděli jsme tak i o jejich sedmi schůzkách v „exilu“ poté, co se Voskovec rozhodl v dubnu 1948 odjet do Paříže, pak do USA, a do České kotliny se nikdy nevrátil. K půlstoletému výročí vydání *Werichových pohádek Fimfárum* vyšlo jejich pokračování pojmenované *Deoduši*. Bylo mi ctí, že jsem v doslovu mohl jít po stopách jeho pohádkových inspirací. A jsem rovněž rád, že některé tyto jím namluvené bajky a báchorky vyšly jako stejnojmenná audiokniha.

Poznání obohacuje. A pomáhá pochopit, chce-li se chápat, a nikoliv soudit. Jistěže je dnes na místě otázka, zda má smysl druhé vydání knihy *Smějící se slzy aneb soukromý život Jana Wericha*. Jsem přesvědčen, že po jejím rozšíření je možné jednoznačně odpovédět: ano. Samozřejmě, že části kapitol ve své době plných „objevných“ informací vycházejících ze studia dopisů, archivů i svědectví pamětníků doma i za mořem, osvětlující třeba Voskovcovu hereckou a vůbec životní kariéru v USA, nebo život na Kampě, mohou dnes působit jako opakování už poznaného. Důkladně jsem je proto přepracoval. A doplnil třeba studii o rodinném zázemí tří strážníků. O řadě jejich spolupracovníků.

Vždyť kdo kdy slyšel o druhém finančním řediteli OD Adolfu Kluckaufovi, kromě malé zmínky v další cenné publikaci *Voskovec & Wachsmanni*, z rodinné kroniky a dopisů? O muži, který nastoupil na přelomu let 1931/1932, po finančním neúspěchu filmu *Pudr a benzin* po Josefu Hášovi? Nakonec ani o Hášovi jsme se od V+W nedozvěděli víc, než pár skoupých slov o samém začátku „obnoveného“ Osvobozeného divadla spojeného se jmény V+W. A myslím si nadále, že třeba i po sedmdesáti letech má smysl si říci, kdo to v roce 1941 na Prvním mezinárodním hudebním festivalu v New Yorku rozhodl, že nebude hrána ohlášená Ježkova klavírní Sonáta, i čím skladba, kým a s jakým úspěchem byla uvedena místo ní. Memento smrti pětatřicetiletého umělce dodává této informaci stále zvláštní význam.

To vše nabízí toto přepracované a doplněné vydání publikace, na jejímž začátku stála nakladatelská výzva vytvořit literární podobu dokumentu ČT ze seriálu *Příběhy slavných: Jan Werich. Klaunova antická tragédie režiséra Filipa Menzela*. Jen zkušenost ze spolupráce na životopisné knize – rozhovoru 3x18, portréty a postřehy s Arnoštem Lustigem mi dodala odvahy dotýkat se díla i osudů obdivovaných V+W+J. Zvláště proto, že právě Arnošt i jeho syn Josef Lustig, pedagog a filmový režisér, v posledních měsících Voskovcova života působící jako jeho šofér, mi nabídli svědectví o exilové části jeho života. Protože psát jen o jednom ze tří strážníků bylo nemyslitelné.

Od prvního vydání Smějících se slz jsem absolvoval desítky návštěv archivů a knihoven, setkání s pamětníky Osvobozeného divadla. S Werichovci majícími lásku k humoru hluboko v srdci jsem postál nejen před hrobem V+W (i Ježka) v Praze na Olšanech, ale přesvědčil jsem se zároveň o tom, že je stále proč se tímto tématem zabývat. Setkání v Bratislavě s Jurou Weissem, producentem hry Piano revue, inspirované poetikou V+W+J, s mladými herci kolem autorů a protagonistů Jakuba Nvoty a Kamila Žišky, i s dalšími slovenskými příznivci mi zase ukázalo, že rodina milovníků našich klaunů je dnes širší, než si kdo myslí. Proto jsem rád, že jsem mohl znovu položit provokující otázky:

Víte, že Osvobozené divadlo nezaložili Voskovec a Werich? I že osud vyměřil „jejich“ skladateli, muzikantovi a dirigentovi Jaroslavu Ježkovi k životu ještě méně času než Mozartovi? A že ho kamarádi v Americe neopustili, jak se tradovalo? Věděli o sobě, neustále si dopisovali. V+W přítele podporovali i finančně a nakonec mu v nemoci poskytli pro transfúze vlastní krev. Víte také, že se oba za 2. světové války prosadili na Broadwayi až v samém závěru, a to když nehráli ve svém „kousku“, ale v Shakespearově Bouři? A tušíte, z jakých důvodů se vrátili domů každý zvlášť, i proč se Voskovec po roce a půl stráveném v Československu vydal zase za hranice, a do Prahy se už nikdy nevrátil? A že Divotvorný hrnec ve Voskovcově režii s Werichovým vodníkem Čochtanem, který měl premiéru v sále dnešního Divadla ABC 9. března 1948, byl vůbec první americký muzikál předvedený v Evropě? I proč si Werich po Voskovcovi vybral jako partnera Miroslava Horníčka a zda se časem nerozkmotřili, jak se také šušovalo? A jak to bylo v roce 1977 s Werichovým podpisem antiCharty?

Osud V+W je navíc tolik podobný vrstevníkům, kteří se narodili do století dvou světových válek a víc než dvou světových „revolucí“. Jejich hlavy a srdce se dostávaly do hledáček zbraní nepřátel skutečných i domnělých, několikrát byli vyhnáni ze svého domova. Nakonec je rozdělila železná opona, kterou odmítali respektovat. Často byli postaveni před otázky, kdy každá odpověď i následující životní rozhodnutí bolely. Oba procítili cenu a jedinečnost života, uvědomili si moc zákona nevrátnosti času.

Otázky života a smrti se jim všem staly souputníky. Mnohé dvojice přátel i celé rodiny byly v minulém století rozděleny, jejich příslušníci se ocitali ve vězení, byli zabiti či padli v boji – někdo zůstal doma, jiný odešel do exilu. Někteří – Bedřich Feuerstein, Saša Machov, Jiří Frejka – si sáhli na život. Jiní – Vladislav Vančura, Julius Fučík – byli zavražděni nacisty, další – Josef Skřivan, František Zelenka – byli udušeni a spáleni v Osvětimi, ďábelské továrně na smrt. Milovaný Werichův bratranec Jarda Kopecký, rovněž spolupracovník Osvobozeného, byl – podobně jako Karel Hašler – zavražděn v rakouském Mauthausenu. Erwin Schulhoff, skladatel a klavírista Ježkova orchestru, zahynul v německém koncentračním táboře Würzburg. Dirigent Karel Ančerl měl to štěstí, že se z Osvětimi vrátil. Přesto mu bylo souzeno nezemřít doma, ale v kanadském Torontu. Podobně jako Voskovcovi v Kalifornii.

Werich si po exilové zkušenosti během války proti nacismu nedovedl představit, že by znovu natrvalo odešel z pražské Kampy. Jeho dvojče Voskovec zase po zkušenostech let 1946 a 1947, že by zde zůstal. Takové to bylo století.



Pokusil jsem se vzkřísit pár okamžiků doby dávno minulé oplývající mnohými tabu. Články i literární a filmové recenze V+W napsané před Osvobozeným divadlem, vzpomínku Ježkova vrstevníka Josefa Škody, který podal svědectví o šesti a půl letech(!), které budoucí skladatel strávil jako chlapec v zatuchlém prostředí Hradčanského ústavu slepých nebo na oči chorých dětí. Využil jsem dokumenty, jak působil Voskovec v UNESCO, a potom dál v druhém exilu, které se do vlasti dostaly v roce 1994 díky ministru kultury Pavlu Tigridovi a umělcově francouzské obdivovatelce Daniele Monmarte.

Připomněl jsem si klaunovy dialogy s Miroslavem Horníčkem. Využil jsem rozhlasové hovory s Werichem vedené Jiřím Melíškem, aby zazněly ne zcela známé zážitky.

Pokusil se pohlédnout do salonu i zákulisí pověstmi opředeného domku na Kampě čp. 501/7, kde Werich po válce žil s manželkou

Zdenkou, dcerou Janou a vnučkou Fančou. Do Voskovcova odchodu do Paříže v přízemním bytě i s ním a s jeho ženou.

•••

Ctižádostí následujících řádek nebyl vše vystihující portrét Werichova dětství, exilu, poválečné tvorby, stejně jako mě ani ve snu nenapadlo podílet se na skandalizaci některých jeho počinů nebo osudů nejbližších (blízcích se opravdové tragédii). Spíš jsem se snažil zrekonstruovat schémata křížovatek, před nimiž se kdy ocitl; pokusil se odhadnout, proč se z nich vydal tou kterou cestou.

O moudrém klaunovi (a jeho neméně moudrém partnerovi i geniálním skladateli) byly napsány desítky knih, jejichž autoři se pokusili zachytit obraz slepnoucího nebo přímo rozbitého zrcadla. Já se vydal cestou hledání jeho střípků po léta zahalených, zapomenutých nebo přímo ztracených. Rozložil jsem je na stůl a ony se samy – jako v krasohledu – složily do vypovídajícího obrazu.

Čtenář dostává do rukou rozšířenou verzi populárně psané knihy o Janu Werichovi. Vlastně o klíčových událostech jeho života: o dětství, o konci Osvobozeného divadla, americkém válečném exilu s Ježkem i Voskovcovými, o jeho umělecké práci po návratu do vlasti, o hledání „druhého“ partnera, a potom i o závěru bytí celé rodiny, který dostal v podobě televizního dokumentu přiléhavý název *Klaunova antická tragédie*.

Ctitelům herce, dramatika, spisovatele a lidového filozofa se může zdát, že jsem věnovat příliš velký prostor dvěma dalším „mušketýrům“, Ježkovi a Voskovcovi. I otcům všech tří mužů, které, podle mého, právě osud rodičů za Velké války, jíž se až po další tragédii začalo říkat 1. světová válka, navždy spojil. Vysvětlit a pochopit Werichův osud lze pouze v souvislosti s jeho nejbližšími. Proto muselo být vyprávěno nejen o něm, ale i o dalších osobnostech, které nadále tvoří páteř naší divadelní kultury. Především diváci dávají najevo, že Voskovec, Werich, Ježek, Horníček patří k tomu nejlepšímu, co trvale oslovuje nové a nové generace. Svým herectvím, sociálním étosem, poselstvím překračujícím staletí i tisíciletí.

František Cinger

Dětství i mládí rozdílné a přece si tolik podobné ///

„Chceme jít s kopce dolů,“ říkávali nám kdysi synové, když jsme v Praze na kraji Letné vycházeli z Národního technického muzea. (Společně jsme tam chodili obdivovat stará auta, lokomotivy i letadla a díky sbírce měřidel času cestovali staletími.) A tak jsme se kutáleli Kostelní ulicí, v níž před první světovou válkou bydlel v čp. 363/22 malý Jan Werich. (Jak sám napsal, bylo to ve čtvrtém patře, v zadním traktu tohoto velkého domu.) Míjeli jsme potom roh s ulicí Františka Křížka, na kterém se pokaždé otočil doleva a šel do školy. (Vzpomíná na ni ve Vinařské ulici, ale tehdy se Vinařská jmenovala právě celá dnešní Františka Křížka.)

Díky objeveným vysvědčením víme, že prvních pět let navštěvoval Základní školu v Bubnech, dnešní ZŠ Letohradská. Werich se také vyznal, že jako mladičkový chodil rád na hřbitůvek přilehlý k „dívčí“ škole, nacházející se v téže ulici, a tam postával před pomníkem vojáka Václava Hory, který padl v prusko – rakouské válce. Byl to první skutečný hrdina jeho života.

Jindy jsme s dětmi mířili od Špejcharu kolem Písecké brány nahoru k Belvederu a pak na Pražský Hrad. Bokem jsme nechávali zalomenou ulici Na baště sv. Ludmily čp. 253/1, v níž stále ještě malý Jan Werich žil s babičkou Reginou, když jeho otec (a její syn) válčil za císaře pána kdesi u Salcburku. (Maminka, odloučená od manžela i syna, bydlela na Smíchově nebo v Dolních Černošicích nebo pomáhala v poríčské hospodě U labutě, šenku s vyhlášenou zpěvní síni, jak se říkalo předchůdcům kabaretu).

Werich také rád vzpomínal na Dejvice a na Havlíčkovu ulici, kde se celá rodina zase spojila a z níž se vydával do reálného gymnázia v Křemencové ulici, dolů k řece na Právnickou fakultu Univerzity Karlovy a do své svatby i do Osvobozeného divadla. Havlíčkova je dnešní Dejvická v Praze 6, a sice její část směřující od kamenné stěny u železniční dráhy dolů k tehdy ještě neexistujícímu Vítěznému

(kulatému) náměstí. Bylo to podle jeho svědectví v čp. 306/9, zase ve čtvrtém patře; dole měl oficínu holič a vedle kupec Cimr. Sama křižovatka v polovině ulice, odkud vychází ulice V. P. Čkalova, byla náměstím, jmenovalo se Husovo. (A tehdejší Dejvická vycházela z něho, je to dnešní Jaselská ulice.)

Často se vracel k Matějské pouti, která začínala u šraněk na Špejchaře, kde je dnes vchod do metra stanice Hradčanská, a táhla se právě celou Havlíčkovou – Dejvickou přes vojenské cvičiště, jak on říkal „execírák“, kolem Vítězného náměstí (stojí tam dnes fakulty ČVUT i Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy) až nahoru ke kopečku s farním kostelem sv. Matěje v Horní Šárce. Jarní pouť začínající každoročně 24. února činila z celých Dejvic (kde jsem jako kluk od jara hrával kopanou a v zimě na tom samém plácku mezi domy politém vodou zase hokej) čtvrt ozdobenou prodejními budkami i atrakcemi a provoněnou cukrovou vatou, cucavými špalky a černými pendreky, na které jsme se jako děti zvlášť těšili. (Jestliže jsme místo nich nedostali „mejdlička“, jedno za desetník.) Už je to dávno, co se houpačky a lochneska Matějské pouti přestěhovaly na Výstaviště do Holešovic.

Dneska vím, že to všechno jsou místa, kde jsem se díky posunutému chronometru setkával s nesmrtelným klaunem. Ale netušil jsem, že se budu po letech sám sebe ptát, jaké měl asi dětství.

Nebudeme-li chtít rozdělit (nerozdělitelné a přece tolikrát rozdělované) V+W, musíme konstatovat, že dětství jakkoli rozdílné prožili vlastně podobné. Jsem přesvědčen, že je spojoval jistý pocit osamocení, snad i vydědění z neúplného rodinného prostředí, které přitom každé dítě považuje za samozřejmý ostrov bezpečí. Teprve po čase třeba pozná, že jiní spolužáci mají nejen oba rodiče, ale i laskavé a chápající rodiče, a že jsou obklopeni sourozenci, s nimiž si rozumí už v dětství. (Narození bratra či sestry neporučíš, a tak se někdy stává, že s nimi najdeš pro věkový rozdíl společnou řeč až v době, kdy dětství dávno pomine.) Přitom by dítě chtělo k těm všem patřit s jistotou, že mu jsou nablízku, chápající, i že se na ně může s důvěrou v každém okamžiku obrátit a oni mu pomohou. (Asi už tam zažili Jan i Jiří první zklamání z nenaplněného očekávání i touhu s tím něco udělat, kdoví?) Mohla za to 1. světová válka, která všechny tři otce V+W+J vyhnala z domova, i malé vzájemné porozumění – nebo přímo nevráživost? – manželů Werichových.

„Milá maminko, byl jsem včera v neděli u zápisu,“ napsal Jan Werich 14. září 1914 mamince Gabriele. „Ve středu nám začíná škola a mám s sebou přinést poslední vysvědčení. Buď proto tak laskavá a pošli mně je obratem pošty. Čekal jsem

Tě dnes ráno a chtěl jsem s Tebou na ty dva dny ještě do Černošic, ale Tys nepřijela. Až sem pojedíš, přivez mně prosím Tě všechny moje věci, neboť dle toho se pozná, schází-li mi něco a co jest potřebí mně přikoupiti. Prosím Tě, nezapomeň tedy na nic a pošli mi, neb přivez sama, oč Tě zde prosí Tvůj Jeníček. Posílám Ti pac a pusu a vzpomínám, co tam asi stále děláš.“

Co asi pociťoval devítiletý kluk, který se po prázdninách prožitých s příbuznými a bernardýnem Thordem na břehu Berounky těšil na maminku, že se s ní v Praze zase uvidí? Snad si otec nepřál, aby se do jeho výchovy žena „odloučená“ od lože a stolu míchala, snad už tehdy jeho „pravomoci“ převzala babička Regina, s níž Jenda po jeho odchodu do války bydlel. Otec byl odveden 18. března 1915. Snad bylo z Dolních Černošic do Prahy dál, než si dokážeme představit. Těžko říct, jak často tam mířily vlaky ze smíchovského nádraží. Podle Werichových vzpomínek byly před první světovou válkou a během ní Černošice „dobrých 250 km od Prahy, i když to tam trvalo vlakem půl hodiny“.

Jen pár měsíců uplynulo v onen den od neděle 28. července 1914, co arogantní Habsburk oznámil národům (které považoval za své), že zaslal ultimátum Srbsku s přesvědčením, že si dupne a všichni v Evropě ho budou poslouchat, jako byl zvyklý v Schönbrunně na kraji Vídně.

„Vyhnali nás ze školy ve Vinařské ulici a nacpali nás do dívčí školy kousek dál, do našich tříd nasadili Maďary nebo koho a ulice se třásla od rána do noci pod okovanými koly nákladních aut rakouské armády. Založili tam *K. und K. Militär Autodepot*,“ vzpomínal na dobu prožitou na svahu Letné už zralý muž. I po desetiletích si živě vybavoval, jak na počátku války měli vojáci na nákladáčích gumové obruče, ale jak válka postupovala a zásob ubývalo, gumové obruče ustoupily okovaným kolům, jaké se používaly na zrekvirovaných těžkých selských vozech.

„Co moje paměť sahá, vždycky byla nouze o lepší. Vždycky jsem byl svědkem anebo jsem zažíval na vlastní kůži, že bylo nutno se zříkat lepšího a nahrazovat ho horším. Dodnes se mi nepodařilo zjistit, kde jest zakotvena tato osudová pítomost,“ komentoval situaci už v relativním klidu Kamy nebo chalupy ve Velharticích.

Otec Vratislav Werich byl vrchní úředník v První české vzájemné pojišťovně (proti škodám z ohně, krupobití, rozbití skel, dožití, úmrtí, věna) se sídlem ve vlastním paláci ve Spálené ulici 76 v Praze. Pracoval v oddělení revize. Jeho otec František, tedy Werichův děda, míval obchod s prádlem ve Spálené ulici. Maminka Gabriela, rozená Choděrová, patřičně pyšná na to, že byla zakladatelka malostranského Sokola, patřila do restaurátorské rodiny. Její rodiče opustili kdysi zbraslavskou hospodu a vydali se do Prahy, kde si mimo jiné její tatínek Jan Choděra

vzal do pronájmu už zmíněnou restauraci U labutě. (Nebyla jediná, předtím měl třeba pivnici U sv. Tomáše.) Restaurace nacházela se v ulici Na Poříčí, přímo na místě, kde dnes stojí obchodní dům Bílá labuť.

Nemůže být pochyb, že právě tady malý Werich spatřil poprvé kabaretní vystoupení! U Labutě byla totiž známá zpěvní síň, jak se říkalo před příchodem slova kabaret. Vystupovali v ní umělci zvučných jmen: Eduard Bass nebo Oldřich Nový. O proslulosti protějščí scény U Rozvařilů je zbytečné se zmiňovat. Maminka v kuchyni často pomáhala, vždyť se po rozluce s manželem vlastně k rodičům vrátila. A syn se za ní po otcově dovolení mohl podívat. Víme to i podle trestu, který od něho schytl za to, že se za maminkou vydal údajně bez souhlasu.

„A stran toho prstu povídal, že asi když Jsi myla výčep, ses píchla,“ psal jí třináctiletý syn.

Řekl bych, že tady se rodilo jeho budoucí umění pohybu, pohotovosti, připomínající právě kabaretní mistry. Nejen ze snahy podobat se mistrům americké němé grotesky.

Velká láska Vratislava a Gabriely přinesla sňatek a 6. února 1905 v bytě v Praze na Smíchově narození syna Jana. Jejich rozchod v jeho útlém dětství měl podle něho „příčinu, dost tragickou“, ale „oni nebyli schopni celou záležitost velkoryse uzavřít: stalo se, stalo, je to za námi. Ne, oni to táhli s sebou v ruksaku, máma stíhala tátu výčitkami, táta se hroutil. Já tím trpěl, i když jsem tenkrát nevěděl, co se děje. Jen jsem vnímal, že je něco polámaného. Viselo to ve vzduchu, doma scházelo teplo,“ vyprávěl stárnoucí už klaun Jiřímu Janouškovi ve vzácné knize Rozhovory s Janem Werichem. (Přiznal mu také, že proto neměl rád Vánoce ani Silvestra.)

Takže bydlel s otcem v Kostelní ulici, za rohem měl školu, nahoře klukovské Eldorádo sadů na Letenské pláni.

Měl jsem možnost si prohlédnout Werichova vysvědčení z 1. až 5. třídy. Dlužno dodat, že po celých pět let 1911–1916 měl malý Jan samé jedničky, a to jak z náboženství, uvedeného po mravech a pilnosti jako první mezi předměty, tak v jazyce vyučovacím, tedy českém, dále ze psaní, počtů, v „přírodopise i přírodopytě“, v „zeměpise a dějepise“, z kreslení, zpěvu i tělocviku. Jen v prvním čtvrtletí ročníku 1915/1916 najdeme jedinou dvojku ze „čtení“. Takže byl žákem pilným a odpovědným. Protože známe jeho dopisy určené rozloučeným rodičům a přísnost, až pedantičnost jeho otce, můžeme si představovat, co by asi následovalo, kdyby bylo hodnocení horší. Nicméně známky svědčí o tom, že na základní škole projevoval um, inteligenci i odpovědnost.

Pozornost si zaslouhuje drobná poznámka na okraji prvního ročníku 1911/1912: „9/12 zánět příušnic, 24/2 plané neštovice a spalničky.“

Šestiletý chlapec tak během tří měsíců absolvoval tři dětské nemoci! Tam se začínají Werichovy zdravotní trampoty, o nichž později víme třeba z Ježkových slov z června 1933:

„Werich dostal zase svou angínu a poslední tři představení jsme byli nuceni zrušit, ale dnes už je mu celkem dobře.“

Takže míval „své angíny“. Nutno hned dodat, že v dalších čtyřech letech školní docházky chyběl opravdu jen několik hodin, takže byl v té době bez zdravotních problémů.

V ročníku čtvrtém 1914/1915, tedy prvním válečném, je přeškrtnuto čp. 363/ Praha VII. a uvádí se čp. 253. Což plně odpovídá Werichovým vzpomínkám, že po odchodu otce do rakousko-uherské armády bydlel během 1. světové války u jeho matky, babičky Reginy, právě v ulici Na baště sv. Ludmily. Nyní už díky číslu popisnému víme, že to bylo v rohové vile naproti Bílkově ateliéru s uličním číslem 1. Přízemní okna viditelná od Bílkovy vily.

„Pokoj a kuchyň. Z pokoje vyhlídka na boty a spodní část kalhot nebo sukní kráčejících dolních končetin chodců, kteří míjeli kolem suterénního okna. Malá zahrádka však byla položena pod úroveň ulice, takže dvě okna z pokoje a jedno z kuchyně vedly do kousíčku přírody. Když rozkvetly dvě kapesní sakury a okna se otevřela, i slunce mohlo nakouknout k nám do bytu.“

Možná potkával v přílehlé Kounicově, dnešní Mickiewiczově ulici zádumčivou starší paní s mladší, okatou dcerou. V čísle 13 za války bydlela Charlotta Masaryková s dcerou Alicí. (Ta byla za války 28. října 1915 zatčena a až do července 1916 vězněna ve Vídni, byla to msta za politickou činnost otce Tomáše Garrigue Masaryka.) Jejich pobyt dnes připomíná pamětní deska. Werich měl rád a často citoval Jana Masaryka. Není vyloučeno, že ho poprvé potkal už jako malý kluk, jak šel coby voják s matkou. Za války mladý Masaryk sloužil u vozatajstva v Haliči, Uhrách a v severní Itálii. Existuje fotka z jeho dovolenky.

V roce 1912 na Letné s rodiči zažil 6. všesokolský slet. Místo Gymnázia Nad Štolou a „kachlíkárny“ Ministerstva vnitra tam stával stadion fotbalové Slavie. Na dostihové dráze, která by na dnešním volném prostranství šikmě směřovala k pozůstatkům Stalinova pomníku, se pořádaly koňské závody, nebo senzační „přepadení rodiny farmáře Cooka“, které předváděla slavná filmová hvězda Eddy Polo. (Společníkem podniku byl prý filmový režisér Karel Anton, ještě se k němu dostaneme.) A osmnáctiletý Werich tam při ohňostroji poznal sedmnáctiletou slečnu Zdeňku Houskovou.

Rodiče bral s rezervou, babičky miloval

NA RODIČE nevzpomínal moc rád, zato babičkám věnoval mnohé řádky. Jak jsme si řekli, jedna se jmenovala Regina, za svobodna Duchovová, měla čtyři děti a brzy ovdověla. „Stala se z ní krásná romantická mladá vdova,“ charakterizoval ji čtyřmi tahy. Vzala si pak ještě prof. kreslení Beneše, toho také nezažil. Žádného dědečka vlastně nezažil. Dochovala se její básnická sbírka Znělky duše, vydaná vlastním nákladem v roce 1888:

„Vnořím-li se po útrapách denních do klidu,/sním ještě obraz blahých časů,
a v údivu:/zanáší mne touha v minulý lásky čas/leč přítomnost jen slzu vynutí,
a tajný šepce hlas://Ty nesmíš více myslit na štěstí ztracené./tvou touhou nenabude
srdce zubožené/tvým vzdechem neprobudíš ten slastný lásky máj,/byť zalítala duše
do říší v dálný kraj,“ napsala hned v úvodních verších. Ztracená láska, bolest na celý život...

Už víme, že „černošická“ babička se jmenovala Choděrová, rozená Zounková. (Předobraz babičky Mary ze známé písničky.) U ní trávil hezké dny dětství se strejdou Františkem, „s tím od pošty“, a strejdou Jaroslavem Kopeckým, manželem mamčininy sestry Julie, který byl pravým opakem otce Vratislava: veselý, silný plný humoru a nápadů. Nechyběl jeho syn, bratranec Jarda Kopecký. Díky němu se někdy v sedmi, osmi letech potkal Jan Werich s Jiřím, tehdy ještě Wachsmannem. Oba totiž – Voskovec i Kopecký – chodili do tak zvané „cvičné školy“ v Panské ulici. Werich šel tehdy s ním a na rohu Panské a Příkopů se srazili s podivným buřtíkem, jemuž děti říkali „tlustej Rus“. (Proč, o tom později.)

„To je Jirka,“ představil mu Jarda spolužáka.

Za milovanou „černošickou“ babičkou jezdil později na Žižkov do Žerotínovy ulice, kde nakonec bydlela. Báječně vyprávěla a ještě líp vařila.

„Jestlipak jsi si pošmák, Jeníčku?“ ptávala se ho babička Mařenka. A Jeníček si u ní vždycky pochutnal. Dobré jídlo, to měl rád. (A kdo nemá rád dobré jídlo, nemůže být dobrý člověk. Nebo snad dobrý, ale potom nemocný člověk.) Tehdy netušil, že nedaleko ve Všehrdově ulici čp. 983/8 (dnes se jmenuje Rokycanova) bydlel předtím s rodiči a sestrou o rok mladší kluk jménem Jaroslav Ježek. V oné době byl však zavřený v hradčanském slepeckém ústavu.

Už tehdy se v Janovi projevoval, řekl bych, „dramatický“ talent. Opuštěný jedináček si navykl mluvit s věcmi, které mu nahrazovaly sourozence i rodiče, partnery do hry. Jako desetiletý nakreslil mamince, dnes bychom řekli, přímo komiksový výjev.

„Moje milá maminko, Ty mi nevěříš, že Tě mám rád,“ zněl text na kartičce. A nakreslený klaun v kabátci s velikými knoflíky k tomu v bublině dodával: „Proč mu to nevěřej? Jen dyby bylo všechno tak jistý, jako je tohle!“ A ještě pod tím klau-nem maličký mamut se přidal: „Věřej mu to.“ A do toho navíc z boku, trá dá, po-stava trubače s cylindrem: „Přisáhám, že Vás má Jenda moc rád, moc! moc! moc!!!“

Nebo poslal mamince blahopřání k svátku v podobě lodi, na jejíž dvou velkých plachtách napsal sdělení:

„Vzpomínám na maminku stále a mám ji moc rád a přeji ji k svátku všechno to nejlepší, abys byla zdráva a dlouho živa. A věř mě, že Tě mám moc rád. Jenda.“ A obří ryba pod hladinou k tomu v bublině pravila: „Milostpaní, on je má jistě rád, věřej mu to. Říkám jim to! S úctou Velryba.“ A malá čudla vedle přitakávala: „Jo! Jo! Já to taky říkám!“

Už jsme si řekli, že manželství bylo rozloučeno, dítě připadlo podle tehdejších zvyklostí do výchovy otci (dceru by do péče získala matka!). Po válečných jatkách se otec s matkou trochu zklidnili, domluvili a pokračovali společně v Havlíčkově ulici. To už Jan pomalu dospíval a stával se samostatným mladým mužem. Ale nezapomněl.

K rodičům patřil a nepatřil. Asi i proto jim jako čtyřicetiletý oznámil svatbu jen tak do okénka odjíždějícího vlaku. (Oni směřovali na dovolenou na Hlubokou. On pak 1. července 1929 do stavu manželského. A pak hned do Paříže.) Jen nechápavě hleděli na synova slova rozpouštějící se v oblacích dýmu z parní lokomotivy. Mám za to, že v tom nehrálo roli jen jeho okázalé pohrdání úřady a obřady, i když...

„...já už mám takovou povahu, že nesnesu nic, co je oficiální, při čemž se dělají jakékoli projevy, nenávidím věci, které se zovou krokem do života nebo tak nějak,“ napsal jim potom zpod Eiffelovky, kde si s bývalou slečnou Zdeňkou Houskovou užíval svatební cestu. „Proto také nenávidím sňatky, pohřby, křtiny, návštěvy, příbuzenské projevy a styky a záležitosti podobného druhu. Je nasnadě, že z tohoto důvodu ženil jsem se asi, jako když se kupují cigarety. Šli jsme tam pěšky, za 10 minut jsme zase vyšli, šli jsme pro pas, pak na oběd a pak jsme šli do přeludárny s Hášou na divadelní poradu.“

(Aby bylo jasno, Háša Josef byl ekonomický ředitel Osvobozeného divadla. Druhým svědkem byl samozřejmě Voskovec.)

Jan „měl dobrý poměr k matce a nenáviděl otce. Takový klasický Oidipus. Nemohl ho ani cítit, protože byl na matku zlý,“ vzpomínalo po čase jeho dvojče.

Po mamince, která prý ráda mluvívala, měl pověstné (a v mnohém půvabné) slovní průjmy.

„Jarda Kopecký ho pojmenoval Jan Amos Buřt,“ uvedl po desetiletích s láskou Voskovec. „Já mu později říkával: ‚Prosím tě, přestaň už, vždyť seš jako tvoje maminka.‘ Čím víc jsme se sblížili, tím jsme byli na sebe sprostší. Mohli jsme si to dovolit. Ono to nebylo sprosté, ale jaksi jsme se okřikovali. Každý znal slabosti druhého. A poslouchali jsme se.“ O tom za chvíli. (Jak jen je zajímavé číst paměti různých osobností vznikající v různé době a srovnávat!)

„Pan Werich – otec, byl cynik. Děsně protivný. Když jsme začali mít úspěch, byl hrozně nafoukaný na naše divadlo. Měl nás oba hrozně rád. Seděl vždycky v první řadě a byl hrdý na syna. Mě oni oba hrozně uctívali, že jsem takový nóbl. Z dobré rodiny,“ dodal Voskovec.

Básník Vítězslav Nezval, který byl počátkům Osvobozeného divadla nablízku od první chvíle (vždyť byl spoluzakladatelem Devětsilu), poznamenal:

„Pamatuji se na Werichovu matku, která byla Pražanka tak typická, že by ji mohl nakreslit Jan Neruda. Ještě jasněji se pamatuji na Werichova tatínka, který, snad to není příliš velká *hyperbola*, chodil na každé představení svého syna. Vidál jsem jeho hlavu třpytit se jako zrcadlo dole v přízemí blízko jeviště. Lituji, že jsem nikdy nepromluvil s tímto milým pánem, který se mně zdál starší, než byl. Dožil se jen nějakých padesáti osmi a jednou, když jeli s Janem na výlet autem, zemřel mu v náručí.“

Čím to, že se vzpomínky tak liší? Jistě mírou důvěrné znalosti. O bolestech srdce a křivdách nejen z dětství člověk nerad mluví sám se sebou, natož s druhými. Hodně také znamenají legendy, které se vypustí v určitou chvíli do světa, a pak už žijí vlastním životem. Přece nemohl Werich představovat otce ve vlastním populárním divadle slovy:

„To je můj papá, ubližoval mamince a na mě byl taky pěkný pes. Jinak úředník sucharda. Dejte si na něj bacha!“

„Potíž je v tom,“ přiznával Nezval v časopiseckých črtách psaných na konci 50. let minulého století (které vyšly po jeho smrti s názvem *Z mého života* jako „paměti“), „že člověk zná z doslechu mnoho událostí zkresleně, a poněvadž se uložily v této zkreslené podobě do jeho paměti, paměť mu je vrací i s chybou, která je na ně navěšena.“ (Možná, snad.)

Werich se s otcem sblížil ke konci jeho života, nikoli na začátku svého. (Někdy se to tak stane.) Vratislav Werich mu opravdu 28. srpna 1935 zemřel přímo v náručí, nedlouho poté, co odešel na vytouženou penzi. Dneska bychom řekli, že na infarkt. Byli s maminkou na výletě a syn je vezl autem zpátky do Prahy. Kousek u Říčan, jak později vyprávěl Horníčkoví, se otci udělalo nevolno. Werich zastavil a vyšel s ním ven. Pro kontrolu obcházel kolem dokola auto. Vtom otec vydechl:

„Jeníčku!“ a skácel se mu do náručí.

Matka prý na něj volala cosi z vozu, ale on už byl mrtev. (Strašlivý okamžik.)

Položil ho do trávy a šel jí oznámit, že je otec po smrti. Přijela pohřební služba, tátu zuli a synovi dali jeho boty. (Zvláštní zvyk. „Ještě držely jeho teplo,“ vzpomínal.) Pokračovali na Kampu, na náměstíčko pod Karlovým mostem, kde je uvítal Voskovec právě s druhým ředitelem Osvobozeného divadla Adolfem Kluckaufem.

„Sláva! Sláva! Tak to nejsi ty! To byl fotr!“ volali jim šťastní přátelé v ústrety. Někdo snaživý totiž zavolal do divadla, že zemřel Werich, tak se kamarádi vydali hlídat dům číslo 14, než se věc vyjasní. Za dveřmi v patře totiž nic netušící Zdenka Werichová očekávala dceru Janu. Ta se narodila 18. října 1935. (Nepřipadlo mu to nijak veselé. Vyšel do patra, kde bydleli, a teprve tam to s ním seklo.)

**„Jsem starý optimista a pořád věřím,
že lidé jsou v podstatě dobří,
i když dělají blbosti a voloviny.“**
Jan Werich

Pocity křivdy a doteky smrti

„MÁ DRAHÁ MAMINKO! Včera večer, když jsem přišel domů, tatínek nepromluvil ani slova. Po dlouhém kázání (asi za hodinu), ve kterém bylo všechno možné ob- saženo, mi řekl, že nesmím na tři dny z domu. Psaní, které jsem včera mínil Ti na- psati, se mu nelíbilo, tak mi nadiktoval sám,“ adresoval mamince další řádky v lednu 1918 třináctiletý už mladík.

„Mezi jiným mi také povídal, že měl na mne připravený řemen, ale velkomyslně od toho upustil a uložil mi po vojensku *Hausarest*. Na dnešek mi uložil asi 20 pří- kladů z početnice vypracovat. Ale chvíli jsem dělal hloupého a řekl jsem, že tomu nerozumím. Tak jsem se toho zhostil. Když jsem mu řekl, že jsem byl s Tebou u lé- kaře, řekl, že mi poradila baba R. (snad otcova matka Regina?), abych se tak vy- mluvil. A stran toho prstu povídal, že asi když Jsi myla výčep, ses píchla. Tím nabádáním myslí, jak mne stále proti němu poňoukáš, ale když se mu to líbí, ať si to myslí. Dnes v noci mne bolel zub, že jsem nespal až do třech hodin. Abych toto psaní mohl dát do schránky, vlísal jsem se k babičce a šel s ní ven. Ty tři dny mi nespasí. Budu si skládat své věci. V kázání, které mi vedl, bylo ovšem veliké vy- chvalování Vás. Pa! Váš Jenda.“

Cože musel (na rozmezí Hradčan a Dejvic) podle otcova diktátu chlapec své matince nadrásat? „Má drahá maminko! Tvých často opěťovaných napomenutí

a dobrých rad, abych tatínka poslouchal právě tak jako Tebe, jsem nedbal a odešel v úterý svévolně z domova přesto, že mě tatínek řekl, abych zůstal doma. – Pořád se to již často stalo, že jsem tatínka neuposlechl a ať tatínek ví, že mne sama nabádáš k poslušnosti, uložil mi tatínek zůstat 3 dny doma. Neměj tudíž o mne žádné starosti. V sobotu Tě opět navštívím. Tvůj Jenda.“ (Jaký to vytríbený diktát – tehdy se psalo dyktát – úředníka pojišťovacího domu! Přecházel snad po místnosti, jako jeho představený, když synovi diktoval?)

A jak to doopravdy asi bylo?

„Milá maminko! Musíš mi odpustit, že jsem psal takové ošklivé psaní. Musel jsem. Tatínek mně ho dyktoval a já si nemohl pomoci. Pustila Jsi mě Ty, vid’? a ne babička,“ mučil si synek duši ve „vysvětlovacím“ listu. „Ale Ty jsi hodná, dobrá, boubelatá a babička taky. Vždyť Ty to snad sama uznáš, že jsem si nemohl pomoci, když mně to tatínek dyktoval. Prosím Tě, odpusť mně to. Snad ano. Že mě bolí na prsou, to je trochu malá přehánka. Vždyť to snad uznáte samy s babičkou. Jste rozumný. Jak Ti povídám, že JSEM SI NEMOHL POMOCI, když mně to tatínek dyktoval. No tak tedy mně to snad odpustíš. Když jsem dostal to psaní od Tebe, bylo mně do pláče. Neměj žádné starosti. Tedy odpusť. Bolelo mě to moc, když jsem to musel psát! Jak se takto máš? Vzpomínám na Tebe stále. Dnem i nocí. Tak odpusťte. Tebe líbá Jenda a babičku i strýčka Fandu taky!!!! Pa, moje zlatá slunečnice, Pa!!!! Odpusťte.“

Nezůstal v duši třináctiletého budoucího klauna pocit křivdy? Chtěl patřit oběma rodičům, kterým přiznával práva souhlasit s jeho programem volného času. Otec ale uzurpátorsky trval na tom, že rozhodovat může jen on. (Jak prosté, milý Watsone.) Nerodilo se tak klaunovo přesvědčení, že důstojnost by neměla být ani jedinkrát pošlapána, že člověk by neměl být nucen k prohlášením, s nimiž nesouhlasí, ale které musí napsat či podepsat jen proto, že to po něm kdosi mocný chce? (Nechci pouštět Freuda z řetězu, ani jeho poučkami bičovat čtenáře. Jen si dovolím požádat, aby si zapamatoval tuto méně známou situaci Werichova jinošství.) I proto asi rostlo jeho přesvědčení, stát se sám sebou. O nikoho jiného se opřít nemohl. Vzpomínal, že ve čtrnácti se dal vypsát z katolické církve. Samostatná osobnost se prosazovala. Jistě k tomu pomohla zkušenost oné „velké“ války, kdy dělům i bodákům na všech stranách žehnali církevní potentáti.

Uplynulo dalších pět let a devatenáctiletý muž napsal 2. srpna 1924 otcí vzkaz: „Tatínku, já možná půjdu s Voskocem do bio od 8mi. Tudíž přišel bych na zahrádku kolem 10té. S Bohem. Nezlob se na mne.“

Nebo později, den přesně neznáme:

„Milý tatínku, budu celé odpoledne u Voskovce; musíme něco pracovat. Večer půjdem spolu někam. Přijdu tudíž později. Do dvanácti jsem však každým pádem doma. Leda že bych přišel v deset, když bychom nikam nešli. Tvůj Jan Syn.“



Cože ještě z jeho dětství dodat? Třeba že průmyslová výstava v roce 1908 byla pátná tím, že se na ní tříletý capart ztratil. Našli ho u hlavní brány. Sbíral tam kupóny od vstupenek. Nebo že znal dobře starého pana Františka Křížíka a ten mu vyprávěl, jak sám řídil tramvaj, kterou v Praze zavedl, i jak na to musel mít povolení až z Vídně od samotného císaře pána.

Když jsme se zase dostali k Františku Josefovi I. – jaký byl druhý otisk 1. světové války v dospívající duši?

„Mně bylo devět a půl a můj hlavní zájem byl, abychom tu válku vyhráli. My, to znamenalo Rakousko. Říkám to otevřeně, i když se hluboce stydím, že jsem již co dítě nebyl na správné straně barikády.“

První dotek hrdinství i smrti? Asi na tom malém hřbitůvku v Praze na konci Kostelní ulice. Německý a český nápis na náhrobku dodnes hlásá:

„Václav Hora, voják 18. praporu myslivců. Tento statečný hrdina se vrhl dne 26. června 1866 v bitvě u Podola v noci do řeky Jizery a zapálil před blížícím se nepřítelem most. Dne 29. června byl v bitvě u Jičina těžce zraněn, do zajetí do Žitavy odvezen. Od svého otce do Prahy přivezen, podlehl svým ranám dne 19. října 1866 ve stáří dvaceti pěti roků.“ (Nezdá se vám, že co věta, to dramatický příběh?)

„Jako malý kluk jsem se sem chodíval dívat,“ přiznal se Werich, „protože jsem byl fascinován tím, že tu nad hrobem jsem jaksi ve styku se skutečným hrdinou, který bojoval ve skutečné bitvě. Spočetl jsem si dny od 29. června do 19. října, kolik dní, tolikrát hrdinou.“ (Do té doby znal hrdiny jen z pohádek.)

Dětství hledá hrdiny, disponuje fantazií překonávající kontinenty, vládne nekonečným časem. Zdá se mu, že vše trvá strašlivě dlouho.

„Malí kluci si málokdy uvědomují, že čas letí. Že loňské prázdniny se už nikdy, nikdy nevrátí. Ale nemůže jim nebýt divné a podezřelé, že pan učitel Baues z Vinařské ulice už vícekrát nebude učit, protože složil konečné zkoušky současně se svými kostmi kdesi v Srbsku za císaře pána a jeho rodinu.“

Doplňuju tím po řadu let další zahalený střípek zrcadlící v útlém dětství násilí a válku, jehož trpyt se ve Werichově životě projeví mnohem, mnohem později. Říkám, nechci vzývat Sigmunda Freuda. Jenomže zkušenost se v člověku ukládá pomalu, pozvolna. Jako na poušti. Chvíli stojíte v písečné bouři, máte pocit, že

jednotlivá zrnka zlehka poletují kolem vašich kotníků a najednou si uvědomíte, že jste po kolena zaklíněn v nově vzniklé písečné duně.

„Nevěděl jsem, že jsem se narodil do století, kdy takových hrdinů budou milióny. Tisíce vědomých hrdinů z donucení. A že budu osobně znát lidi, řadu přátel, kteří budou násilně zabiti, kterým utnou hlavy, které otráví plynem. Tenkrát jsem to nevěděl. A od té doby se nepřestávám divit, že jsme se té hrůzy neuměli zbavit. Místo převodovek máme strašné a ohyzdné zbraně. A nedáme pokoj a nedáme pokoj.“

Líbí se mi také vtip jedenadvacetiletého kreslíře Wericha zachycující několik džentlmenů:

„Ředitelstvo 1926. Zavolal jsem si vás sem, pánové, abych vám připomněl, že reprezentace ústavu jest podmíněna elegancí úřednictva. Jelikož však drahota stoupla o pouhých deset procent, snižujeme vám gáži o dalších deset, aby neschválně obchodnictvo nemohlo na to poukazovati. Rozchod! Od zítřka se úraduje od 6ti do 17ti a ve smokingu!“

Neslyšíte tu ozvěnu satirických šlehů pranýřujících sociální situaci obyčejných lidí, o niž se později zajímali tvůrci Osvobozeného divadla?

***„Z mládí se nemá dělat zásluha,
protože každéj starej blbec
byl taky jednou mladej blbec.“***
Jan Werich

Domobranec Werich Vratislav

PŘÍBĚH ÚŘEDNÍKA pojišťovny v době 1. světové války nese rysy příběhů známých spíše z podání Jaroslava Haška. Pravda, ovšem v obráceném gardu, jeho hrdina Švejk Josef chtěl zasáhnout do bojů „za císaře pána“ za každou cenu. Werich Vratislav, „Landsturm Infanterist“, tedy Voják pěší domobrany, syn Františka Wericha (†) a Reginy Duchovové, domovská příslušnost Praha, Čechy, narozený 20. ledna 1876 v Praze, školní vzdělání „střední měšťanská a obchodní škola“, „úředník pojišťovny“, 175 1/2 cm vysoký, bydliště Bašta u sv. Ludmily čp. 253, dělal vše pro to, aby se co člověk „slabý na plíce“ či „neurotický“ z vojny vyvlékl a dostal domů. Což se mu po několika letech nakonec s nemalou pomocí milované pojišťovny podařilo.

Podle „Landsturmligitationsblatt – Domobranecké legitimace“ byl odveden – superarbitrován, což znamená podroben přezkumu ke způsobilosti vojenské služby – v Praze dne 18. března 1915 a po další „prohlídce“ dne 8. dubna měl k 15. květnu „nastoupit vojenskou službu na základě zvláštního povolání k c. k. Zeměbraneckému (zemských střelců) doplňovacímu okresnímu velitelství v Praze“. Přidělen byl k 5. c. k. Pěšímu pluku, „k vojenské službě se zbraní“, čehož se nepochybně děsil. Víme také, že v červenci toho roku se jako příslušník Domobraneckého už pluku č. 8 ocitl v Salcburku. V tomto krásném městě ve stínu Alp byl 12. srpna 1915 podroben lékařské kontrole a Dr. R. Heller, vrchní lékař, konstatoval „akutní plicní kompresi se zhoršeným dýcháním“. Vyšetřovaný prý prodělal „zápal plic“ a „zdravotní potíže mohou být toho následkem“. Tehdy šlo o smrtelné onemocnění.

„Postižení vzniklé v souvislosti výše popsaného existuje... Občanské práce schopný... Pro jakoukoli vojenskou službu však nevhodný, propustit.“
Zasvítila naděje.

Ani ne čtyřicetiletý syn, otec i rozloučený manžel se ocitl na půl kroku mimo dosah vojenské mašinerie. Ta se však nehodlala vzdát žádného svého „údu“. Byl proto 17. srpna 1915 opět uznán „vhodným jako voják ke službě beze zbraně“, a zatím propuštěn na tříměsíční dovolenou. Vypraven na ni byl 23. srpna 1915. Přítomnosti v domovské obci využil k vojenské „presentaci“ po návratu ze zdravotní dovolené, a sice 1. (či 3.) prosince, odeslaný byl však ihned jako „přespočetný“ s ohledem na klasifikaci „služba beze zbraně“ k c. k. Velitelství v Innsbrucku. V Praze bylo zřejmě vojáků vhodných „jen“ ke službě bez flinty nadpočetné množství.

Víme dále, že Werich starší byl 11. května 1916 v Salcburku příslušníkem „Landwehrinfanterieregiment No. 8 Prag, 5. Erst. Kom.“, tj. c. k. Domobraneckého pěšího pluku č. 8, pouze pěší roty. Tyto domobranecké pluky se vytvářely až po vypuknutí války a konkrétně pluk č. 8 vznikl na přelomu července a srpna 1914 právě v Praze, odkud byl také doplňován. Však se v něm hned zkraje ocitl jistý Adolf Ježek. Na začátku války se tato jednotka stala součástí pražské 95. domobranecké pěší divize generálmajora Richarda Rostoczila, zabezpečující společně s olomouckou 106. domobraneckou pěší divizí na levém křídle rakousko-uherských vojsk styk s pravým křídlem německé armády, se zeměbraneckým sborem pruského generála Remuse von Woysche.

Werich starší se však nevzdal myšlenky na civil. V lednu 1917 byl poslán na lékařské vyšetření do pražské c. a k. Posádkové nemocnice č. 11. Samozřejmě

německy psané vyjádření doktora, jehož podpis na dokladu je nečitelný, pravilo:
„Vratislav Werich, 41letý, vrchní úředník, bez teploty, velký, silný. Neuróza bez významné poruchy životních funkcí. Srdce není zvětšeno, žádný šelest na srdci, zvýšená tepová frekvence 126. Žádné prokazatelné plicní onemocnění. Vhodný pro strážní službu.“ Buch, hotovo. Žádný civil.

Jenomže trvalé úsilí a vhodné konexe hory přenášejí. Po vyšetření v městě nad Vltavou bylo 27. února 1917 konstatováno:

„Zbaven vojenské služby do 31/3 1917 pro 1. českou pojišťovnu v Praze.“

Uplynul měsíc a pobyt, tedy nevojenské pracovní zařazení, se prodloužilo:

„1/4 1917 zbaven vojenské služby do 31/5 1917 pro 1. českou pojišťovnu v Praze“.

Válečná situace se měnila každým okamžikem, úsilí zůstat v Praze a v pojišťovně, jejíž válečný význam – jak je vidět – uznával i erár, však trvalo. S datem 31. července roku 1917 Werich starší získal „Potvrzení o zproštění vojenské služby“. To bylo jeho synovi zrovna dvanáct.

Že se demobilizovaný domobranec nemohl jen tak vymknout evidenci, o tom svědčí doklad z už mírového času ze dne 8. října 1919, kdy byl Vratislav Werich přeložen k Čs. okresnímu domobraneckému velitelství v Praze. Což potvrdil rozkaz ze dne 15. března 1920. A velitel Náhradního praporu pěšího pluku č. 28 v Praze podplukovník Josef Líbal 3. května 1924 konstatoval:

„Pokládán vzhledem ku svojí klas. B za neodvedeného a propuštěn z čs. bran. moci bez ponechání hodnosti.“

Těžko lze s odstupem soudit, zda Werichův otec trpěl opravdu „akutní plicní kompresí se zhoršeným dýcháním“ nebo „neurózou“, proč se měl stát pro jakoukoli vojenskou službu nevhodným. Nebo spíš upřímně toužil vypadnout z kolotoče válečné mašinérie vojenské do její civilní části. Bez ironie, rodina od onoho května 1915 do července 1917 jistě trnula, zda a kdy vůbec se „živitel“ vrátí domů. Statisícům se to nepodařilo. Jistě hledal v té době syn Jan oporu v milované mamince. A také v kamarádovi Jiřím Voskovci, který se mu stal životním partnerem, „srostlým dvojčetem“. Vyrůstal přece také bez otce, o jehož legionářském osudu neměl po dlouhá léta ani tušení.

**„To není náhoda, že my Češi jsme vytvořili Švejka:
a to je báječná figura, věčná, všelidská.
Patrně kromě husitství to nejlepší,
co jsme světu dodali. Ale zároveň je strašný,
dělat ze Švejka program.“**
Jiří Voskovec

Křemencárna, definitivní setkání budoucích přátel

POSTOUPILI JSME do proslulé Křemencárny, Reálného gymnázia v Křemencově ulici v Praze 1, naproti trvající restauraci U Fleků. Kromě jiných zajímavých lidí se v ní ve válečném roce 1916 sešli Voskovec a Werich. V jedné třídě. Prvnímu říkali spolužáci Kaddur, případně Kadisko. (Byl to pokrok od chvíle, kdy se jako kluci setkali poprvé.) Druhého kamarádi oslovovali Číňan. Byl to bledý chlapec s nápadně malýma očima, které ještě hmouřil. (To mu zůstalo.)

„Začali jsme se opravdu přátelit, až když vypukla republika,“ vzpomenu na tu dobu Voskovec. Jak jsem ale řekl, nějaké puzení spojenectví, které mezi muži často nepotřebuje viditelných důvodů, se začalo projevovat už dřív. Na Křemencárně se navíc potkali s řadou lidí, kteří je provázeli po celý život. Profesoři Řepa nebo Zeman, z nichž druhý je učil lásce ke starému Řecku a starověkému Římu. Spolužák Adolf Hoffmeister (ještě se s ním mnohokrát setkáme) nebo Miloš Nedbal, který se coby sextán zatoulal na záchodek oktávánů, kde „středem společnosti byl statný kučeravý mládenec s bledou, kulatou tváří, malá očička mu jen hrála. Sypal se z něho vtíp za vtípem, hotový vodopád.“ Netušil, že pod ním (nebo vedle něho) bude stávat v Osvobozeném divadle.

Už tehdy byli V+W komedianti. Chodili spolu do kina na báječné němé filmy, které doprovázel klavírista svými variacemi. A spolužákům pak o přestávce přehrávali, co včera viděli.

„Němý film ovšem, tudíž pantomimicky. Od té doby nám to zůstalo, to přesný okukování, ale trošku sranda,“ dodal po letech v rozhovoru s A. J. Liehmem Voskovec.

Měl bratra o dvanáct let staršího, sestru o deset. Otec měl pohnutý osud. Český hudebník, který působil v ruské armádě, byl demobilizován, potom žil v Rakousku – Uhersku jako občan Ruska. Proto ta synova přezdívka „tlustej Rus“. Po vypuknutí první světové války byl zatčen a vyměněn s ruskou stranou za „důležitého“ rakouského důstojníka. Poté legionář – ke všemu se dostaneme. Maminka napůl Francouzka. Jiří byl v té válečné době „synem nepřítelů státu“. Nemohl studovat, přesto rodina chtěla jinochovi poskytnout kvalitní vzdělání. Aby se mu nezkrátily žíly, učil se truhlářem, později ho přijali právě na Křemencárnu, ovšem s podmínkou, že nebude známkován. Hledal si kamaráda a našel si „Číňana“, „regulérního“ studenta z téže „klády“. Tedy regulérního... Téměř na konci studia bylo Werichovi uděleno „*concilium abeundi*“ (*rada odejít – pozn. F. C.*) – nebyl žádán k postupu do dalšího ročníku kvůli scénám s kantory.

„On byl drzý. Celý život říkal lidem všechno do očí,“ charakterizoval pradávny

zážitek Jiří Voskovec. (A chtěl mluvit jen sám za sebe, dodejme.) Wericha neměl rád třídní profesor, který prosadil, že mu byla snížena známka z mravů, a to tehdy nebyla žádná legrace. Takový prohrěšek měl důsledky zcela existenčního (ekonomického) rázu a pro syna muže „odloučeného“ od ženy zvlášť.

„Byl jsem osvobozen od placení školného, protože můj tatínek prokázal, že nemá dostatečné příjmy. K tomu bylo třeba mít velmi dobré mravy. Mravy pouze dobré nestačily. A to mi způsobil tenhle Quasimodo svým zápisem do třídní knihy, že jsem nechtěl prozradit, že to byl Vršťala, co mi podrazil nohu. Co mu bylo do toho? Mimoto Vršťala byl můj kamarád. Ale on ne.“

Konfliktů přibývalo. Snad hrozily reparáty z matematiky, deskriptivní geometrie a češtiny, ale s pomocí rozumných profesorů dopadly po prázdninovém učení dobře.

„Žák Werich prokázal, že dvouměsíční pííííí lze dohonit, co sedmiletým lenošním bylo zanedbáno.“ (Slyšíte v jím zaznamenané parodii klaunův hlas?)

Přestěhoval se do Reálného gymnázia v Husově ulici na Smíchově, kde s úspěchem v roce 1924 maturoval. Jak se v celé záležitosti zachoval Vratislav Werich, který byl schopen nadiktovat třináctiletému hochovi urážlivý list „odloučené“ manželce, raději nevědět. Vůbec hacené rodičovské plány se vzděláním dětí způsobují křik a scény dodneška. Možná bychom se ale divili. Dochovalo se svědectví, že po poznámce o synovi, který nehodlal profesorům prozradit, kdo ze spolužáků, co a kde učinil, se Vratislav Werich dostavil do školy a zastal se ho slovy, že nechce mít ze syna policajta.

Bohatstvím rodina neoplývala, a tak není divu, že Werich nemiloval nápis nad knihovnou v Křemencárně: Bibliotheca pauperum.

„Raději jsem si knížky kupoval nebo se raději obešel bez nich, než bych se byl oficiálně zařadil mezi chudobné, kterým se latinsky říká pauper.“

Asi proto, že bylo veřejně známo, že jeho otec nemá dostatečné příjmy na zajištění synových studií, potřeboval státní toleranci. Co asi slyšel mladý muž, když se o tom veřejně bavili profesori a spolužáci? Mohli by o tom vyprávět i dnešní děti. O budoucích nemluvě. I tady se podle mého skládaly siločáry Werichova sociálního citění. A právě tehdy potkal kamaráda, jehož „vydědění“ bylo jiného druhu, ale přece jen...

Chtěl bych ještě připomenout jeho další příběh, mající v sobě cosi z věčných morálních dilemat a následujícího poučení. Dovolte mi zopakovat, že Křemencárnu navštěvoval už zmiňovaný bratranec Kopecký, i když chodil do jiné třídy. Vynalézavý Jan požádal Jaroslava o pomoc. Aby se v jedné chvíli dovolil na záchod a vložil do kamen, které se pro třídu obsluhovaly jen zvenku, takový hodinový stro-

jek. Původně ho měla babička Regina za romantickým obrazem. Když se zatáhlo za šňůrku, zpoza romantické krajiny se ozvalo: tráda, tatydy trádada, ty-ty, tyty-tyty, tydyty... Rodící se klaun se ho zmocnil, protože ho napadlo, jak by během výuky výborně zněl z kamen, navíc by „pachatel“ vyrušení nemohl být vypátrán. Dokonalý školní zločin! I stalo se. A profesor Zubr, pardon Žubr (protože šišlal, volával na studenty: „Ty žubře, ty žubře!“, asi jako když druzí volali „ty klacku“), najednou při výkladu uslyšel hlasitou písničku vycházející z kamen. Nemohl nalézt viníka pohoršlivého zvuku, ani se do nich dostat, tak začal alespoň zuřivě kopat do plechového krytu, až ho prokopl. Pochopil, že přestřelil, a opustil „bojiště“. Jenže pozor, rozhodčí ještě nezvedl ruku borce, jenž vyhrál! Do třídy totiž zanedlouho přišel na inspekci pan ředitel Šafránek a jeho bystré oko ihned dopadlo na kamna a on zjistil, že jsou nabouraná. I spustil přednášku na téma, že je to přece naše, Československá republika, v níž po třistaleté porobě žijeme. Že teď všechno patří nám a že všecičko, co si poškozujeme, sami sobě si poškozujeme! Všecko, co ukradneme, sami sobě si ukradneme! A ředitelskou přednášku zakončil výzvou, aby se přihlásil ten, kdo má dostatek mužnosti a cti a přízná se k takové hanebnosti.

I mlčeli studenti, potil se profesor Žubr, mužnosti a cti se mu nedostáváje. Mladý Werich čekal, že jeho představený pokročí a praví:

„Já, pane řediteli. Já to byl.“

Jenomže nic takového se nedělo. Ticho, dusno. Takže budoucí klaun považoval za občanskou povinnost povstati sám a prohlásit:

„On, pane řediteli, pan profesor to učinil.“

„Neměl jsem to dělat,“ přiznal si po mnoha letech. „Od té doby vím, že se občanovi většinou nevyplácí, když vstane a ukáže prstem na chyby, které dělá jeho – třeba, řekněme, profesor... Je ještě štěstí, že mnoho, co jsme se učili ve škole, se zapomene. A člověk si odnáší ze školy vzpomínky, které většinou nemají nic společného s nabytými vědomostmi.“

Platil za to snad odchodem ze školy?

**„Pokud se týče mého optimismu, který Vám dělá dobře,
to není ani tak dar od Pánaboha, ani dědictví po předcích,
jako spíš nutnost. A kam bychom bez něj přišli?**

Svět nebyl nikdy jiný, než jaký je teď.

Chamtivý a štědrý, statečný i zbabělý.

Krutý i laskavý. Blbý i chytrý.

A mezi tím byste chtěli žít jen tak, bez smíchu?“

Jan Werich

Kapitán Voskovec Václav

BEZ POZNÁNÍ ŽIVOTA dvojčete nelze pochopit osudy hlavního hrdiny našeho příběhu, a tak si řekněme, že Jiří Voskovec se narodil ve stejný rok jako Jan, 19. června 1905, v Sázavě – Černých Budech jako třetí dítě Viléma Vaksmana a Jiřiny, rozené Pinkasové. Jiřího otec se psal s jednoduchým „V“ a „ks“, i když se narodil jako Wachsmann. (Vzpomeneme si na to při řádění českých antisemitů a fašistů.) Jednodušší verze vznikla přepisem jeho jména do azbuky a z azbuky zpátky do latinky. Příjmení Vaksman si počestil za pobytu v Rusku. Později v čs. legiích, protože bylo známo, že rakouské úřady pronásledují rodiny „zajatců“, kteří se v legiích dali k „nepříteli“, změnil si příjmení na Voskovec a křestní jméno z Viléma na Václava. (Nebylo mu to stejně nic platné.) Po návratu do vlasti pak legalizoval změnu jména i příjmení pro sebe i celou rodinu. Tak se z Wachsmannů stali Voskovci.

Maminčiným otcem byl slavný malíř Soběslav Pinkas, který odešel do Mnichova a Paříže, odtud se roku 1869, těsně před prusko – francouzskou válkou, vrátil do Čech.

Otec Vilém – Václav Wachsmann, narozený 5. ledna 1864 ve Svojsicích u Kolína, propadl hudbě a obživu našel daleko, v roce 1889 nastoupil jako vojenský kapelník u 108. pluku v ruském Vilně. Jako Vasilij Jindřichovič Vaksman přijal 15. ledna 1892 ruské občanství. Jiřinu Pinkasovou si vzal 12. listopadu 1892 a ihned z kostela jeli na nádraží: směr Vilno. Do Čech se s rodinou vydal zpátky po 15. srpnu 1904, kdy byl ze zdravotních důvodů propuštěn z ruské armády. Podporučík Vaksman jako kapelník gardového pluku jejího Veličenstva Carevny Marie Fjodorovny měl za sebou solidní kariéru. Přivezl si mj. Stříbrnou medaili z roku 1895 udělovanou při příležitosti jubilea vlády cara Alexandra III., Stříbrnou medaili na počest korunovace carských manželů (1896), Zlatou francouzskou medaili (1902) a Řád sv. Stanislava III. stupně (1904). (Pravda, první dvě medaile už v legionářském spisu neuváděl.) Plyně mluvil rusky, německy, francouzsky.

Po návratu z Ruska, krátce před Jiřího narozením, bydleli manželé s dětmi v bytě Pinkasových v Ostrovní (tehdy Smetanově) ulici č. 3. Tam si „Čiňan“ nazývaný od mládí podle hmouřících se očí, vyzvedával Jiřího na cesty do kina i jinam.

O válečných osudech vypověděl Voskovec starší v dochované žádosti ze 17. října 1920, kterou adresoval kanceláři legií, aby mu byla přiznána služební léta legionářská od 1. května 1915:

„13. srpna 1914 byl jsem v Praze co sekretář ruského konzulátu a záložní důstojník ruský zajat a vězněn v Chebu, Drosendorfu a Karlštejně v Dolních Rakousích.“

Dodejme, že byl s ruskou stranou vyměněn za rakouského univerzitního profesora dr. Reinsberga.

„23. dubna 1915 přijel jsem do Petrohradu, kde jsem se hlásil ihned u hlav. štábu do armády, jakož i u Svazu (*československých spolků na Rusi – pozn. F. C.*) ku společné práci. Ač jsem byl tehda na ruské službě, docházel jsem pravidelně do Svazu na Bassejné ulici, kde jsem v poslužebních volných chvílích dle možnosti pomáhal sekretáři Svazu, zesn. Jiří Klecandovi, přičemž jsa přidělen k voj. censuře, pomáhal jsem též v udržování styků se zajateckými tábory a skupinami našich lidí, což mohou podnes dosvědčiti nejstarší z bratří starodružiníků i členů Odbočky Nár. Rady, jako bři: generál Syrový, pan ministr generál Husák, pluk. Dr. Eisenberger, zakladatel a předseda Svazu ředitel Čermák, red. Bohdan Pavlů, dr. Markovič, maj. Špaček, kap. Florian Zapletal a jiní.

Týmž je také známo, že záhy na mne bylo německými důstojníky voj. censury tajně udáno, že mám písemné styky se zajatými důstojníky nepřátelské armády a že násl. tohoto udání jsem téměř 8 měsíců byl pronásledován přísnou dohlídkou štábu petrohradské žandarmské eskadrony. Byv po tu dobu gener. Adabašev suspendován, zúčastnil jsem se tím více činnosti svazové, při čemž s censurou udržoval jsem stálý styk, obstaráváje také četné pochůzky do ministerstev i hl. štábu, kde požíval jsem plné důvěry hlavně u plukovníka Moskaleva a gen. Ivanova, již mne znali ještě z mé rus. služby u gard. kyrysnického pluku a družiny si vážili co ohromně cenné informace.“

Takže v ruském carském hlavním štábu u censury působili němečtí důstojníci, kteří měli docela vliv, což vyplývá z podání Voskovce st. Dávno před zásahem německé strany na podporu muže jménem Vladimír Iliič Uljanov...

„1. února 1916 vystavil mi pluk. Moskalev velmi vlivnou legitimaci hlav. štábu, s níž jsem se 8ho téhož února, co ruský důstojník v občanském oděvu vypravil do Turkestanu co prvý emisař Svazu na nábor pro naši armádu a Taganrogské dílny. Vedle této tříměsíční emis. činnosti (4500 dobrovolníků) předložil jsem po návratu do Petrohradu hlav. štábu obšírný referát o hrůzách turkest. táborů, jehož opis jsem osobně odevzdal též velkokněžně Olze Alexandrovně, která následkem mého ústního hlášení sama pak do Turekstanu jela a tam Trojický a Zolotorský tábor dala vyprázdnit a spálit, několik tyranů degradovat a postavit před voj. soud. Plukovník Moskalev mne dvakrát poslal s důlež. sdělením do hlavního stanu sev. armády. V srpnu byl jsem na zakročení pluk. Moskaleva u kníž. Ochtomského zba-ven četnického dohledu a až do revoluce (*měl na mysli únorovou revoluci 1917 – pozn. F. C.*) spravoval jsem část 166. pol. evak. nemocnice, kdež jsem opět každodenně intenzivně pracoval pro taganrogskou zbrojovku a Baltické závody společně s Jiřím Klecandou. Po revoluci stal jsem se sekretářem Petrohradského vojinkovo